

ЕТНОГРАФСКА ГРАЂА

УДК 393(=163.42)(497.6)

ГЕМ 73/2009 (283–301)

Данка Вишекруна

ПОГРЕБНИ ОБИЧАЈИ И ВЕРОВАЊА МОСТАРСКИХ ХРВАТА

Погребни обичаји и веровања мостарских „кршћана“ – римокатолика, Хрвата, оживели су у сећањима најстаријих припадника те вере и нације, у Мостару почетком 80-их година 20. века. Наиме, рад је тематски окренут прошлости, периоду до којег допиру сећања најстаријих казивача (крај прве деценије 20. века) и прате се до првих година иза Другог светског рата – почетка атеистичких сахрана. У том кратком размаку, од око пола века, обележеном изузетним дешавањима на политичком, верском, економском, културном плану, прожимају се традиција и промене и преко тих обичаја и веровања осветљава се део прошлости Мостара – делотворније, навођењем казивања.

Кључне речи: *погребни обичаји и веровања, прошлост, римокатолици, Мостар*

Увод

Погребни обичаји и веровања мостарских Хрвата реконструишу се према записима насталим у разговорима с најстаријим члановима старих породица, припадника те вере: (највише) Милке, рођене Вујица 1892, удате Ласти и Ане, рођене Шиљег 1895, удате Мухић. На њих две, најмеродавније казивачице, својевремено ме је упутила Равијојла-Рава Колак, пензионисани кустос Одјељења за књижевност Музеја Херцеговине тј. Спомен-куће Светозара Ћоровића.

Мостарски Хрвати, груписани на западној, десној обали Неретве, сматрани су и сматрали су се „кршћанима“ (римокатолицима) све до аустроугарског протектората – окупације Босне и Херцеговине (1878), када је убрзано и поопштено подвајање домаћег становништва: припадника источног (православног) хришћанског обреда и западног (римокатоличког), те припадника исламске вере.

Тему рада прати и опис средине, миљеа и њихових актера, опет према казивањима. Отуда дословно навођење речи и реченица (ијекавицом, икавицом, понегде и екавицом, како је казивано).

Погребни обичаји и веровања мостарских римокатолика посматрани су „за себе“ без поређења истих или сличних „елемената“ код иноверних Мостараца или код истоверних из околине (села западне Херцеговине). (Изузети нису правило.) Иначе, рад је „закаснио“ у односу на време прикупљања података (малобројност старих рођених Мостараца) као и припрема за публикување, скоро 20 година од распада у рату братско-јединствене Социјалистичке Југославије.

Узроци томе, као и чињеници да се о старом Мостару и његовим грађанима недопустиво мало знало (и зна), сматрам да су у изостанку дужног цивилизацијског, културног односа према прошлим људима и догађајима. За то су криве установе система (држава) које нису одговорно приступиле проучавању прошлости (ратне и мирнодопске историје и етнологије). А да јесу, можда се ни 1991–1995. године не би догодила и не би најстаријем делу мостарског становништва, присутном од првог писаног помена Мостара (15. век), односно мостарским „ришћанима“ – Србима био отет њихов део града. Града у који су се несебично уграђивали историјски, етнички, културно, економски. Града за који су у борби против нацифашизма (1941–1945) поднели највеће жртве, и града за чији су опстанак у заједништву три вере били и у последњем рату. Изгоном тих Мостараца доказано је да на овим јужнословенским просторима, било сједињеним било разједињеним, култура и наука служе политици. У циљу смењивања периода рата и мира, рушења и грађења, мржњи и помирења, кидања и успостављања веза. При том једна страна, декларисана као српска, православна стално одступа, етнички и територијално.

Боловање

„Укућани су болесника пазили: жеље су му испуњавали – што год би желео од јела и пића то су му доносили. Ако није било у кући нашли би у комшилуку.“ Комшије, ближе и даље, и уопште суграђани „радо су давали кад се тражило за болесника“.

„Болесник је лежао на поду у одаји (соба на спрату, доли је соба) на једном или два душека“. (У другом случају „ако је боље стојећи“. И посебну просторију, одају, имали су имућнији).

„Када су уведени кревети, масовније тек пред Први свјетски рат и послије њега, лежао је на кревету.“

Предзнаци смрти

„Смрт се приказивала ако је једна од три божићне свиће сузила. Онда неко од укућана рекне: „Ево, оде неко из куће.“ (У случају болести/смрти, присете се: „Сузила је свића на његову страну“) Или, „гледањем у божићну плећку: „Ко је знао да гледа у плећку узимао је говорећи: „Да погледамо шта плећка каже,“. И ако је у средини, преко плећке мутно, умријеће неко из куће. (Кад јој је оштра једна страна – рат ће.)“

„Кад у близини куће обољелог ћуко завија – мртавац ће бити... И данас, ако је неко тешко болестан а не чује се да пас у близини куће завија – добро ће бити.“ (Супротно, „вио пас и умро један комшија“).

„Ако кокош пропјева онда је боље заклати или бацити што даље од куће – у Радобољу, ако је близу, јер њено се месо не смије јести“.

„И покојник је могао да навести смрт другог укућанина: Ако је отворени очију осто, неко ће убрзо за њим; ако је тијело покојника неукрућено, ако се не укочи, не охлади, брзо ће иза њега мртавац бити.

Ако падне киша пошто се ископа рака рекли би: „Сквасила се, ко да ће опет мртавац“

„Данас су то гатке, а некад се у то вјеровало!“

Праштање – „халалење“

„Свјестан самртник ишће опрост, тражи да се опрости/халали, са својим укућанима, родбином и пријатељима. (Има да каже што жели да остави и да се опросте)

Ако има синове који не живе са њим у кући/у заједници, по њих се ручује да дођу да се халале, опросте.“ Самртник, нпр, каже: „Ако сам вас икад увридио, халалите ми“. Они узврате: „Нека бог ти опрости. И ти нама опрости.“ Он: „И вас благосовио бог. Опраштам и ја вама.“ (У једнини почестак може бити: „Ако сам те увридио, опрости“ итд).

Од укућана се опрости нпр. овако: „Дајте, халалите, мени је полазак“. Одговор је: „Халал ти“.

„Са рођаком и пријатељем који даље стоји/станује“ а дође да обиђе тешког болесника, халали се тако што посетилац на одласку каже: „Ето, и ја одо. Халали ако сам те увредио.“ Болесник одговори: „Нек нам бог опрости“.

„Исповијед“

„Кад се види да је на самрти, да ће умријети, оде се по свећеника да га исповиједи. Самртник наброји све почињене гријехе за вријеме живота, а свећеник му да опрост.“ Или: „Гријехе старе, између две исповиједи ако је затајио – каже.“

„Када га свећеник исповиједи и причести – он се је наредио. Дешавало се да се неко више пута нареди – преживи. Онда кажу да га је покрипио бог.“

„Опремање покојника“

„Након што свећеник оде, и кад самртник испусти душу, премине, њега уреду – очисте и обуку“. („На мјесту гдје је боловао и преминуо – у ћошку“.

„Док је топал, чим умре, нареди се: Крпом поквашеном се добро истаре лице, прси, (мало) тијело.“

У старо доба, до Првог светског рата, покојника нису купали већ, сквашиш крпу и потареш – по откривеним дијеловима тијела: лицу, рукама, ногама. И обучеш у чисто, у чем ће се упокати.“

„Опремале су жене жену, мушкарци мушкарца.“

„Опремљен буде, ко да ће на какву гозбу. (Има и доњи и горњи веш)“. У ствари, облачен је „у оно што је за живота носио, само у најочуваније, мисно рухо“. („Парадна, мисна одјећа, у њој се сахрањивало“.)

„Старије жене, до 1918–20. опремане су у шарену блузу од басме и ди-мије, црне, од глота; доњи веш: кошуља од ботане, дуга до кољена, гаће од бијеле ботане, дуге до кољена, са керама/чипком по дну ногавица.“

„Глава је била покривена рупцем (црни или браон, од рудице (вуне), зва-ним и ружаљ“ (ако је са цвјетићима околу?).

„Укопне хаљине“ ипак нису биле исте за све особе истог пола, истих или сличних година и преминулих у „исто вријеме“. Зависиле су од имовног стања, моде и „припреме“ старије особе за укуп. Тако је свекрва Ане Мухић (умрла 1942) сахрањена у димијама од дибета и салти. (Салта, од сатена, украшена црним перлама, постављена крзном, са или без рукава – пошири, доли – зимска или лјетна“. „Испод салте је била блуза“).

„Умјесто салте могла се обући кратка антерија. Дуга је ишла уз дугу хаљину“.

Неке су „остављале за укуп вјенчану хаљину – фистан (од fine куповне тканине“ чија је „подлога била свијетла, са ситним цвјетним орнаментом – ружицама“.

Имућније грађанке, католикиње, као и православне, на глави су имале туку (капу) „а преко туке – рубац.“ (Могуће да су раније, као и православне, имале таблу. Оба украса главе старих Мостарки калотастог су облика (подлога), са свиленим ресама (површина) које су на туки исте дужине и по дну ушивене, да се не одвајају од подлоге, а на табли слободно висе и изнад чела су краће, као шишке.

„Дјевојке су повезиване бијелим танким рупцем“. Уопште, „цуру у бјелину облаче; у оно што има, само нек је бијело) И чорапе су за младу особу бијеле, за старију црне.“

„Мушкарци, у старо доба, бијело све. Не у одијелу, већ у гаћама доњим, кошуљи и чарапама. (А жене, како би носиле тако се обуку.)“

Касније „мушкарац, старији, облачен је у бијелу кошуљу (мисна кошуља) шивену или куповну, црни фермен, бијеле гаће, црне чакшире зване потуре, од чохе – шиле су их терзије – чорапе бијеле, од памука, оплетене у кући. На глави фес, црни, са црном китом.“

„У сандук су стављали оченаше (данас се зову круница) на руке – преко руке. (Дјеци их нису стављали) Штап не стављају у сандук, већ ко је био при пићу 1 л вина или 1 л ракије.“ Не ставља се ни прстен, ни сат, не опасује појас, не обува обућа.

„Млађи покојници, мушкарци или жене, почетком 20. вијека облачени су у грађанско одијело. Мушкарци у пантале, прслук.“ И даље, „у ципелама се није нико уповавао“.

„Ако је неко сиромаш онда ће комшије и пријатељи платити за њ да се опреми.“

На одру

Опремљен покојник се „премјести на сред собе“. Пре појаве сандука лежи на поду, на душеку/душецима. Као за време болести, док се „чаршаф

промијени – са њим ће га и сахранити. Испод главе, ставе му јастук и покрију га, до струка, другим чаршафом који ће му бити покров.“

Чаршафи, доњи и горњи (покров) од памучног, куповног платна званог ботана, дужине око 6 м (укупно) најчешће нису порубљивани и нису ничим украшавани. До двадесетих година 20. века нису се међусобно разликовали. Касније, „доли је друкчији чаршаф, а гори љепши, платно тање“. Али и даље онај ко купује „купи све бијело“ само се чешће поруби.

„Док је у кући мртавац није покривен покровом по глави, али кад га ставе на носила покрију га. Гледа на запад, као што ће и у гробу бити. Руке су му постављене над пасом, а шаке једна на другој.“

Од појаве сандука, и када се већ „астал/стол почео уносити у куће, доласком Аустроугарске, масовније тек око 1910, покојник се полаже на стол – на сред одаје/собе, у сандуку. Није се постављао на стол без сандука. Ни сандук се никада није постављао на под, већ или на астал или се подигне на два дрвена сандука.“ (Кревет су Мостарци прихватили касније од стола.)

Уз покојника су религијски симболи – препорука и одредница будућег живота у вечности (душе): „Изнад главе покојника, на зиду, била је нека света слика“ (не код свих) „са кадиоником испод.“ (Иначе, редовно „кандило би се суботом намирило и ужегло...) На поду, више главе, стављали су једну свићу благосовену на Каландору. Она вазда гори, код њега, док је у кући. (Неко трни, гаси, свијећу послјије 24 сата.)“ (Негде се „свића стави на наткасну више главе“ као и кадионик.) „Више нога је чаша кршћене воде са зеленом гранчицом – рузмарина или шимшира – за пошкропити покојника.“

Од појаве сандука на столу се распореде „свића, чираки – по један и једна свића – и шкропило“.

„Пошто се опреми и стави на одар моли се бога: „Искупе се око њега жене. Једна моли а остале јој одговарају. Измоли Круницу. Или – „шта хоће: „Пет Оченаша, пет Здраво Марија, пет Слава оцу и Покој вјечни – пет пута,“. Или: „Улигну унутра и моле. Искупе се око њега, мушкарци и жене, и најстарији мушкарац или жена, обично жена, моли и сви присутни одговарају. На свршетку каже: „Одлучује се ово за душу покојника,. Тако се препоручи Богу душа његова. И пошкропи се кршћеном водом. (Покрај одра, на штокрли, ниже нога је чаша кршћене воде са зеленом граном, гранчицом рузмарина или шимшира за шкропљење покојника.) Шкропило се на десну руку.“ По некима: „Пошкропи само свећеник пред што ће затворити сандук.“

Чување покојника

„Покојник се чува све док је у кући/на одру. Код њега су вазда сједили – и преко ноћи – његови укућани, родбина, пријатељи и комшије. Често су

се смјењивали али најближи су се ријетко одмицали од њега.“ Тиме се „ода је почаст покојнику“ али чуван је и „ради какве живине – да не би уљегла“. Зато се „не да ни близу живини: мачки, ћуки/псету. Не да им се да уђу у кућу; пази се да мачка не би прескочила преко њега“.

„Цијелу ноћ, док чувају покојника, пече се кава, износи ракија и бога се моли. Ћегод и не моле. Ако је одаја пуна свијета тада се само прича, а код мање гужве моли се бога.“ Било је да „код покојника моле жене круницу, а мушкарци не моле“. Или, „кад чувају моле оченаше: Седам Оченаша и седам пута покој вјечни.“ У ствари, „како ко – није одређено шта“. Може „Пет оченаша, пет Здраво Марија и пет Покоја вјечни. За пет рана спаситеља Исуса – да му Исус опрости гријехе. Све се измоли одједанпут. (Један моли, а други одговарају).“

Помоћ, солидарност није изостајала: „Комшилук је доносио своју каву и ракију; сиротињи се носи кафе, шећера, боцу ракије. Напуне се цекери прехранбеном робом. Пошто испије свак каже „покој (му) вјечни.“

(Ипак, забележено је: „Тада се на жалост није ништа доносило. Обичај да се доноси кафа, пиће, шећер је новији.“

„Послије поноћа, кад оде народ, најближа родбина остане.“

Ићи на жалост

„Док је покојник на одру али и након покопа, неколико дана, долазило се на жалост: даљни рођаци, пријатељи, комшије. (Ако су се пазили са неким православнима и они би дошли)“ Ко год дође обраћао се укућанима и ближњој родбини „да ти је здраво глава“. Одговарало се „да си здраво пријатељу“ и „руковало“.

„Саучешће се изражавало најприје најближој покојниковој родбини. Ако је умро домаћин куће онда је то отац, мајка, жена, синови, кћерке, браћа, сестре. Осталим у соби гдје лежи покојник назове се „Фаљен Исус. Потом се прилази покојнику који ако лежи на поду онда се клекне ниже/испод нога. Ако је на столу све се обави стојећи.“

Исто: „Ко дође осталим у соби назове „Хваљен Исус, онда стане ниже покојникових ногу, пошкропи га светом водом, измоли Оченаш и каже Покој вјечни, даруј му Господине свитлост вјечну и краљевство небеско.“

По Милки Ласти, „чим дође стане код мртваца, прекрсти се и... воде у чаши и пошкропи и измоли за душу његову и прекрсти се и – онда иде на жалост...сједне на јастук, на под, или столицу и почаст се ракијом, кафом и цигарама. (Свак би био исто почашћен.)“ Може и овим редом: „Пошкропи га водом, прекрсти се, измоли Оченаш и каже „Покој вјечни. Више не шкропи. Онда тек саучешће.“ Или, „стане ниже покојникови ногу, пошкропи га

светом водом измоли Оченаш и каже „Покој вјечни.“ „Неко измоли Оченаш, Здраво Марија и Покој вјечни. Све једанпут. На крају шкропећи га кршћеном водом у смјеру крижа каже „покој вјечни ти, почиво у миру. (Било је и да се прије и после молитве пошкропи покојник)“

* * *

„У кући покојника није се кухало дан, два, три. И ручке и вечере доносила је родбина и пријатељи; фамилија носи укућанима који су у жалости ручке и вечере. Доносе плетару вина, пите. Дијели се, један данас, други сутра. Ако је више родбине са стране, дошло, онда по двије и три куће доносе.“

„Родбина руча и вечера. Нису јели гдје покојник лежи.“

Изношење покојника

Када је време да се покојник носи на гробље „неко из куће, од рода неко, или комшија, оде у Бискупију, по свећеника, и донесе криж, кадионик и кршћеник.“ Потом „дође свећеник са двоје ђеце обучене у дугу црну одјећу“.

„Свећеник, чим улигне у кућу, стане крај мртваца и моли (из Молитвеника). На крају га пошкропи и окади, све по једанпут, на криж, преко њега. Тиме је пошкропљена и окађена и просторија у којој је мртавац.“

„Кад свећеник заврши спровод креће“.

Пре закивања сандука „родитељи и његови најближи/најближа родбина љубе покојника у чело и руку – младо љубе.“

Код изношења треба „синови да подигну оца“. (Ако нема четворицу синова ту је ближи род.)

Покојник се износи „с ногама напријед. Тако се и носи на гробље.“ Неки тврде „с главом...“

Носила и сандук

„Прије појаве сандука покојник је ношен на гробље на носилима која су са стране имала даске, као ограду, да покојник не пане. За носила није везиван.“ (То се у зидара зове траље, малтер носе)

Време ношења на носилима углавном се поклапа са временом када је покојник лежао на поду/душеку.

„На носилима, испод покојника је чаршаф на коме је лежао на одру. Другим чаршафом, покровом, покриван је и преко главе.“

„За старинског доба није било сандука“. Сандук се уводи доласком Аустроугарске и прихвата „опрезно“ све док власт није забранила сахрањивање без сандука.

Најстарије сандуке „од небојених дасака, правио је неко ко то зна. Није морао бити занатлија. Плаћали су му даске и руке.“

„Још прије Првог свјетског рата уведен је обичај да се дјевојке и момци сахрањују у сандуку плаве боје. И криж који се побode на гробу, којег ће метути више главе, плав је. Тако се означи ко је неудат, нежењен и младос(т). И дјечији сандук је плав, као и криж.“

„Сандук је ношен на двјема сохама. Под покојника, испод чаршафа, у сандук стављало се сијено или талаш – кад се блања дрво... Сахрањивао се са јастуком.

Носила и сандук носе четворица, покрај себе, не на раменима“.

Кад изнесу покојника „жене улигну у кућу, скупе се око најстарије међу њима која моли а остале јој одговарају. Измоле трипут Оченаш, трипут Здраво Марија и трипут Покој вјечни.“ Или „моле бога – три до седам Оченаша, три до седам Здраво Марија и три до седам пута Покој Вјечни“ или „Круницу: тринаест пута Оченаша и тринаест пута Здраво Марија. (Моле врло, врло ријетко за умрле)“ (Односи се на остале покојнике из куће.) „Потом се послуже кавом и ракијом. Често не само да попију већ и поједу нешто.“

„Спровод, данас се пратња виче“

У доба турске власти мостарски „ришћани“ и „кршћани“ нису имали право на јавно истицање верске опредељености; Мостаром нису ишле никакве верске поворке, процесије те је и погреб био строго интиман чин. Обављао се у кући преминулог, богомољи – ако је било – и гробљу. Ипак римокатолици не знају за сахрањивање ноћу: „Обноћ се није нико сахрањивао. Католици по дану, не обноћ, ноћу, јер су код гробља становали.“ Али, истичу: „У доба турске власти криж се није носио испред погребне поворке. Свећеник је ишо први; за време Турске није криж и спровод... већ кад Аустроугарска...“ Такође, „у старо доба ишли су на спровод једни другима православни и католици. Муслимани не.

У спроводу нису ишле жене све до послвије Првог светског рата.“

Сахрањивање на носилима, уз то и откривене главе, не памте. Ипак, задуго, „католици су момка и цуру носили до гробља у отвореном сандуку,

откривене главе; цура у бјелини, откривена – покрита танким, бијелим дуваком/шлајером, по глави, све до доли“ који је био провидан. („Поклопац је одношен раније на гробље. Тек прије но ће га укупати закују сандук. Старије људе код куће закују.“)

У спроводу се редослед мењао. По увођењу крста/крижа било је:

– „Најпријед се носи криж, црквени, па покојников, и свећеник и дјеца – двоје њих, једно кадионик, друго крштену воду и шкروпионицу... Иза свећеника се носио мртвац“.

– „Испред спровода иђе један дјечак и носи у руци криж средње величине, непозлаћен, иза иђе свећеник и носи молитвеник а са страна по један дјечак један носи кадионик, са жеравом и тамјаном, а други кршћеник – посуду с кршћеном водом.“

Појавом сандука и посебно мртвачких кола која се уводе након оснивања Погребног друштва (1920) покојников криж није иза црквеног: „У спроводу се прво носи црквени велики криж (носи га неко од рода или из комшилука), онда свећеник иђе и дјечаци један с једне, други с друге стране (један кадионицу а други шкропионицу) онда се носи мртвац“ не на рукама, (израз носити се задржао и када га возе колима) а „његов криж је на сандуку“. Потом „иде родбина и народ“.

„Погребно друштво даје поворци свечанији вид; сва опрема долази од Погребног друштва, а било је услуга првог, другог и трећег разреда. (Када... Погребно друштво црним прекрије све зидове собе у којој је покојник. То је први разред. Тако прије 40 година)“

„Вијенац, послјије 1918. По себи се градили вијенци.“ (Ана Шиљег: „Не вијенац у Мостару. Баба умрла давно... није било вијенаца и цвијећа“.)

„Ако је умро младић или дјевојка онда иза крижа (црквеног, касније погребног друштва) двије особе иду са страна и носе по једну свијећу. Иза њих су вијенци са тракама, па дјевојка или младић са поломљеном свијећом и дугим шлајером. Они су у црнини и иза ње/њег иде свећеник са дјецом. Онда су кола са одром. На сандуку је криж за гроб са именом и презименом. Изјава „и криж њихов буде плав и носи се у спроводу пред мртвацем, и њега ће метути више главе“ односи се на време пре употребе мртвачких кола. „Данас криж за гроб иде напријед – мајка умрла 1960, на колима (је) носили – прво један човјек носи криж његов (покојников) затим иду свећеник и два дјечака.“ (И у најновије време „спроводу је први крст покојников, иза свештеника са малим крстом, па вијенци, па сандук, па родбина, па остала пратња“.)

Погребно друштво уводи у спровод и „Пјеваће друштво – ако је имо рода“ (неког да плати тако свечан испраћај). За младе је било: „Кад дјевојку прате иде гламба, кола, родбина, и пријатељи, и остали.“ (По некима испраћана је и песмом: „Посебно једна пјесма: Остај збогом, дјево мила, кући сад идемо...“ што неки оповргавају).

У Мостару се погребна поворка момка или девојке претвара у посмртну свадбу тек у доба Аустроугарске, увођењем слободе испољавања вере и не-

муслимана. (До тада је била само у селима источне и западне Херцеговине, код свих хришћана.)

„Цуру носила четри најљепша момка- ђеверова. По четри ђевера па се мијењају. Оките их као сватове – ђевере. Ставе свакоме по чевру (везену марамицу), на леву страну, запну за ревер или за кошуљу Ако ће се мијењати, а мијења се, и они имаду...“ Неки казивачи „исправљају:“ Кашње чевре, прво пешкир“. Или: „Не чевру, већ домбак, на прса, на супротној страни са које ће носити“. (Домбаци, платнени свитњаци, ширине 25 цм, у бојама – свилама извезени,... доносе се у руху за гаће од ботане...)

Поред деверова ишле су деверуше: „Цуре – бокете цвијећа, покрај ђеверова, уз њ су ишле. У бјелини су, све у хаљине – тамбар хаљина из једног дијела. (Дјеца носе тамбаре...)“

Касније увођењем мртвачких кола „са сваке стране мртвачких кола/сандука три ђевера и три ђеверуше“ тј. „с једне стране три цуре, с бокетима, у бјелини, а с друге стране три момка, са платном, пешкирима – ко домбак, само широко, нема веза. То су ђевери и ђеверуше – ко свадба. (Они не носе.) Момци су у црном, а дјевојке у бијелом. А напријед, испред свећеника, дјевер – јер се прије двадестак година сахранила Аница Бевандуша“ (чијег се спровода сви сећају) „сав у црном и с поломљеном свијећом у руци.“

Код сахране момка испред свештеника је „дјеверуша у црини, са црним велом преко лица, носи преломљену свијећу у руци. Иза је једна особа носи јастуче од плиша – осто празан јастук. (Неко међо ордене, или круницу ставе – ко не стави преко руку)“ (Јастук носе и у спроводу девојке).

„Дјете носе у бјелом или плавом сандуку – испод руке или изнајме фијакер и троје, четворо оде из куће и сахрани га“.

„Спровод се успут нигде није задржавао нити је свештеник шкропио и кадио. Људи су успут давали почаст мртвацу стали би ако иду гледали и скидали капу или би упадали у спровод. У спроводу се није ваљало окретати; свако је гледао преда се и ћутао. Свећеник је држао молитвеник и читао молитве, у себи.“

Рака, гроб, гробница

„Ископан, празан гроб је рака, а кад је мртвац положен и закопан то је гроб.“

„Раку копају укућани и комшије. За вријеме копања алат се не предаје из руке у руку већ се баци доле на земљу да се са земље узме.“

„Католици су се сахрањивали од прадеде у гробове напосе“ (посебно, сваки за се). Гроб је изједначавао са гробницом: „Један гроб је гробница. Нису као сада...“ „Кад није било сандука онда су мртваце спуштавали у раку

обложену оклопима; свуда је околo обложе оклопима; оклопи у раки са свих страна: доле, са стране, одгоре да не пада земља по покојнику.“

„Оклопе од плоча начине/направе од више плоча. На старим гробљима, Шојиновцу у Мостару и Смрђењацима у Илићима има таквих гробова. (Кад је сандук уведен нестали су оклопи)“

„Гроб се начини ко и сандук“ те величине, да се „у њега покопа само један мртвац.“

„Богати су зиђали гробнице“. Шиљеги су „имали гробницу/раку обложену каменим плочама и подијељену (истим) на три гроба“ с тим што „и подно (попреко) су била два дјечија (гроба). И сваки се напосе могао отворити. Плоче су биле од миљевине. По површини гроба „одозго је била земља, а не камена ни бетонска плоча.“

„Послије 10 година од сахране гроб/гробница се море поново користити. Одгрне се земља, и подигну плоче, и кости се помакну. Кости се са стране поређају, ђе која припада, не на једну гомилу.“

У песми коју сам, пре скоро 30 година, забележила у западној Херцеговини, у римокатоличкој средини, од Илке Марјановић, из Криводола, Криви дол бр. 12, села месне заједнице Крушево, општина, сада град Мостар, указује се на сахрањивање пре увођења сандука: плоче поклопнице – горње плоче, са страна ослоњене такође на плоче, истиче вредност патријархалног морала: иза прекршаја (преваре, срамоћења девојке) следи казна (болест и смрт прекршитеља), подсећа на некадашње сахрањивање на сопственом поседу итд.

Бол болује јединак у мајке,
 боловаше па и умираще.
 Не да мајка у гробље копати,
 већ у башчу под жуту наранцу,
 да је мајки лакше облазити.
 Свако га је јутро облазила.
 Једно јутро рано уранила,
 па дозивље свог једина сина:
 Је л' ти сине црна земља тешка?
 Јесу ли ти поклопнице тешке?
 Је л' ти сине ниско през јастука?
 Из земљице син јој одговара:
 Није мени црна земља тешка,
 већ ми тешке ђевојачке клетве.
 Ја сам мајко цуру пољубио,
 пољубио па је оставио.
 Кажи мајко свим мојим јараним
 нек ћосају, нека не варају
 јесу тешке девојачке клетве.

Укоп

„На врата, кад дођу, од гробља, не спушће се покојник – носе до раке“.

„Кад дође спровод над раку моли бога (свећеник) пошкропи, окади раку; рака се пре спуштања покојника пошкропи и окади.“ Фратар чим дође на гроб/гробницу одмах је пошкропи и окади и моли бога. И мртвац се пошкропи и окади прије него га спусте.“ Другим речима: „Прво свећеник благослови гроб – благосивање гроба – па онда раку пошкропи и окади за које време моли из молитвеника. Онда мртваца пошкропи и окади. И потом се тек спушће у раку.“

Без сандука покојника „јами/узме за четри ћошка – четворо људи – и спусте доле. И пребаци тај чаршаф, преко њега, одгоре, покров набаце, и метне плоче и затвори“.

„Сандук се спушће на ужади. Нико не силази у раку.“

„Кад се спусти у раку прво свећеник баци земље по њ, шаком, па родбина и свак захвати земље и набаци по плочама и каже „лахка ти земља“.

„На криж на гробу момка и дјевојке натакне или прикује чивијом, или свеже чевру, једнограну, златовезну, да ту струне.“

Забележено да „остану, бога моле, она почимље“ односи се на девојку и време када се након упоја на гробу девојке/момка молило.

* * *

„Ко би сам себи одузео живот сахрањиван је ван гробља. Њему свећеник не долази. Он је проклет. На спроводу му мало ко буде.“

„Некрштени нису сахрањивани ван гробља: Дете, ако умре а није крштено – неће свећеник бити на спроводу“. Али, „ако се дијете није могло крстити, није било свећеника у близини, онда се знаменовало“.

Знаменовање је замена за званично крштење, с тим што „мртво се не море ни крстити ни знаменовати“. Зато, „кад нема свећеника близо, тражи се или мушко или женско, које зна знаменовати. Старе жене су знале да знаменују. Стари свећеници су учили народ томе.“

„Мајка или неко други, кум/кума, јами дјете и тражи ко зна то“. За време знаменовања та особа га држи у рукама а она која знаменује пита: Вјерујеш ли у бога. – Вјерујем, одговори мајка/кум/кума. – Оћеш ли се крстити? – Оћу. – Одричеш ли се ђавола и његови раскоши? – Одричем. – Како ћеш му нађет име/Како ти је име? – Иво. Тада умочи прсте у благословљену воду и прекрсти – јами крштене воде и једанпут преко главе полије га, на криж: – Иво, ја те знаменујем/крстим у име Оца и Сина и Духа светог, Амен.“ (По неким „три пута преко главе ...“.)

Даћа

Даћа, давање, донација била је уобичајена код мостарских хришћана обе цркве. Код римокатолика:

– „То је давно, бора ми, укинуто. (Замена/еуфемизам за реч бог јесте бор јер се бог из поштовања помињао/позивао само у изузетним, ретким приликама.) „Нису то дали свећеници. Ту се опију, свађају и псују.“

– „Време даћи је давно прошло. Још пре Првог светског рата.“

– „До прије 80-ак година на гробље се носило мезе: крува и сира и пића (ракија и вино). И то се звало даћа. Било је даћа до 1914-16. Наши су свећеници укинули то. То је на гробљу било.“

– „Тада се на гробље доносила храна – јело и пиће – меза: месо, обарено (лешо), сир, крув, вино, ракија, цигаре. Одмах кад га закопају скупе се мушкарци – само су они чинили пратњу – па ди има ледине простру бесофру, поседају да једу и пију. Неко би се и – посвади.“

– „За време даће замезе, запале. Сједи се, прича се. Спреми се да имају заложити, замезити. (На гробу даћа вино и ракија).“

Укидањем на гробу/гробљу даћа се одржава код куће:

– „Даћа – дошли, појели и попили“.

– „Укопници послѣ спровода сврате до куће умрлога како би се почастили кахвом и ракијом; јели би само укућани и онај ко се затече, али само ако је дошао с пута.“

– „Иза спровода, ако ће замезити, оду кући. (Ће је сиромаштина не – ко може спреми.)“

– После упоа – кућама: „неки покојниковој, а неки својој“.

– „Пре јела, чим дођу са спровода, сваке руке јер је земљу бацо“.

Миса

Прехришћанску даћу заменила је хришћанска миса. Миса је, у ствари, преузела даћу, дала јој свој смисао. Ипак, суштина је иста, састоји се у успостављању везе на релацији бивше – садашње – будуће.

Миса је црквени обред који се састоји од литургије речи и литургије еухаристије (хлеб и вино су христово тело). Реч миса је по тумачењу западне хришћанске цркве изведена из латинског миттере што значи слати, отпуштати јер су се обреди у старо доба завршавали речима: Ите, мисса есте, што се преводи: Идите, отпуст је/завршено је. (Лексикон иконографије литургије и симболике западног хришћанства, Загреб, 1985, 403-404.) Преведено на српски: И(ди)те, миса је(сте), тј. заједно смо, посредништво

је успостављено. Миса је у свом значењу израз јединства, спајања, духовног и материјалног али уједно и сећање, помен, размишљање, памћење неког ко нема „изглед присутних“. Миса изражава и стање (материјалне) напуштености али и успостављање везе: мисом се изгубљено призове и – партиципира. (И реч мито повезана је са миттере и значи спону, посредништво између две стране.)

Миса је у римокатоличкој популацији Мостара одржавана у различитим временским размацима од укопа:

– „Миса, мртвачка, сутра или прекосутра. Кад „народ из цркве“ дође покојниковој кући „части се кахвом и цигарама. (Онда се дигне и чисти, поприми све иза покојника: постељина...)“

– „Послије два, три дана буде миса“.

– „Четрдесет дана, пола године и на годину буду мисе – код Шојиновца, гдје је Бискупија – ту мисе. Није било цркве.“

– „Неко на шездесет дана, а неко само на годину – да мису.“

– „Није било никаквих обичаја послје смрти. Само би се на годишњицу плаћала једна миса која се говорила у цркви.“ (У склопу Фрањевачког самостана изграђеног у другој половини 19. века је и црква.) Значи, „пред годишњицу смрти родбина би платила једну жену да обавијести рођаке и пријатеље кад ће бити миса, кад треба отићи. Најави мису и позове да почасте. Послије те прве мисе позвани дођу и почасте се кавом, ракијом и цигарама/ кафа и неки сок, ракија. Буде мезе и – воћа. Тако само једанпут. Друге године, и наредних, даће мису ал неће звати.“

– Мису, „мореш и да не платиш, а мореш и више пута. Неки су мису плаћали једанпут мјесечно за своје покојнике. Свећеник је говорио за вријеме јутарње молитве у цркви.“

– „До прије двије, три године сваки мјесец објављује се смрт у цркви. А сад се објави само годишњица смрти у цркви.“

– У Мостару није био обичај као у околним селима међу римокатолицима да се за покојника дају 33 мисе, а новац прикупља од свих учесника покопа – оних који су остали на даћи: „Ко год једе даћу даје колико хоће једној особи која скупља паре и записује колико је ко дао.“ Паре се „не смједу ни за шта друго потрошити већ се само даду за мисе. Плате се одједанпут 33 мисе. Свећеници их говоре кад могу.“

Ако је у Мостару и било „33 мисе – Исусове године – обичај је да мисе плати онај чији је род мртвац. У граду се нису скупљале паре. Родбина одмах послје смрти плати и свећеници их говоре кад могу.“

Знаци жалости

– „Плакало се, кукало, гласно. Набрајања, нарицања није било.“

– „Давно је уведен обичај да жене за најближима облаче црнину. Чим јој издахне човјек/муж жена покрива главу црним куповним рупцем/крпом и облачи све црно – блузу и димије. Она вазда црно носи. Док год је жива не би скидала црнине са себе. Како старије, тако и младе које се нису удавале.“

– „Мушкарци нису ничим, од одјеће, одавали жалост. Тек од времена Аустроугарске појавиле су се црне траке.“

– Кад неко жали покојника каже се да се руши. „Руши се једну годину: Носи црнину, клони се веселја, не одлази на сијела. Цуре и момци не би годину дана ћосали. (Цуре не би с момцима ставале.) Ако момак од цуре захтијева да се уда удаће се али без буке.“

„Након покопа неког из куће с изузетком дјеце свадба се није одржавала ни за двије, три године. Толико је у старо доба, и почетком 20. вијека, трајала жалост. Стари вјечно носе црнину.“

„Млада невјеста без дице враћала се у кућу родитељску после смрти мужа једино на захтјев свог рода. Јер удајом она је одлазила у своју срећу остављала своје родитеље.“

„Удовац с дјецом није се женио сестром покојнице – држао је као своју сестру“.

Уклањање трагова болести/смрти

„Кад свијет престане да долази на саучешће просторија у којој је лежао покојник се очисти, обили/окречи“.

„Дан два након сахране кад се у кући све мало смири изриба се астал гдје је стојао сандук са покојником.“

„Душек на којем је лежао покојник опере се. Вуна се извади, опере и ишчешља. Опере се и навлака платнена – душеклук па се чиста вуна увуче у чист душеклук.“

„Ако је умро од кужне, опаке болести – шушице (туберкулоза) онда су се његове хаљине и постељина бацале.“

Посеђивање и уређивање гроба

„Најближа родбина оде сутра, прексутра...“

„Често је мајка посеђивала гроб сина ил шћери. Ако је момак или цура три јабуке се натакну на криж кад год се дође на гробље. Тако „до прије 50 година“.

Гроб се уреди „на годишњицу смрти; у старо доба се садио на гробу русмарин.“

При свакој посети – „кад дођеш на гроб прекрсти се и помоли богу; чим дођеш на гробље и прекрстиш и молиш бога – Оченаш. И рекнеш му покој вјечни. Не виче се „слава Оцу, већ покој ти души твојој – за њену/његову душу. При том неко шкروпи – прикрижи га донесе у боци воде и крштене соли и један комадић русмарина и пошкروпи – преко гроба баца и виче“ као што је наведено или: „У име оца и сина и духа светог. Покој вјечни. И постави цвијеће, и упали свијећу.“

Обавезно се иде на гробље „на Све свете (1. новембар), на Душни дан – Мртви дан (2. новембар – старији је од Сви свети!); на један од тих дана се иде на гробље. (Само су женске ишле на Све свете...)“

„Пред те дане гробове чисте – сви гробови буду очишћени.“

„На Све свете се није радило, свијеће су се носиле на гробље. Убоду се у земљу, у гроб. Обавезно се на један од тих дана, Сви свети и Душни дан, пале свијеће и моли се бог ако хоћеш: Очиташ оченаш али умјесто Слава оцу говориш покој вјечни даруј му господине.“

„Тог дана – цвијеће и свијеће, пале, свим својим упокојним и пријатељима“ и „свећеник дође у заказано вријеме и одржи мису“.

Веровања о сахрањивању живих, вампирима/вукодлацима

Аустроугарска власт је забранила сахрањивање „прије истека 24 сата од смрти“. До тада се дешавало „да се и живи покопају“.

„Прије више од сто година, кад се сахрањивало одмах након смрти, без сандука, у оклопницама, док је најстарији брат Милкине мајке чуво обноћ винограде (био је пудар) близо гробља Смрћенака он ћује, неко виће, из гробља неко виће, виће“. Пошао је у правцу гласа и дошао до свежег гроба његове комшинице Јање – тог дана јој био на спроводу. „... нагео се: „Јање, Јање,. И ћује: „Мој Маркане, жива сам ти закопата,. Одмах је отишо до најближе куће и звао укућане да је откопају. Они му рекли: „Иђи, носио те белај. Бели си пијан,. Он је од њи узео лопату и сам је ископо и одвео кући, у Илиће. На

вратима куће, кад је зовнуо њеног човека и рекао „отвори, ево Јање, овај му је одговорио „какве Јање,. Тада је рекао Јањи да се јави. Она је рекла „живу сте ме закопали,. Послије тога двоје деце је још родила.“

Било је тога и код муслимана: „Кад би се из харема чуло да неко виће хоца би реко: „Он је опремљен, нек иђе; куд је пошо, нек иђе“.

За сахрањивање живих зна и Ана Шиљег: „Муслимани су сматрали да је добро дјело још топлог мртваца сахранити: „Пролазећи поред харема (једног од муслиманских гробаља) Ђуро Прце (по занимању зидар) чуо је плач из харема. Ушао је у харем и ишао у правцу оклен се плач чуо. Дошао је до свијежег гроба и ископо дијете свога газде. Дијете које је прије акшама умрло у гробу се освијестило, преспавало. Однео га је кући и био богато награђен од газде. Купио је од тих пара кућу.“

„Причало се да се покојник може претворити у вукодлака, вампира“ (Нису их разликовали). „У њега се претвара гријешник који није извршавао вјерске обавезе. Зато га неће ни црна земља у себе, избацује га! Приче о вукодлацима причали су дјеци да се страше.“

Милка Ласта је од свекрве чула причу како се „за време Турске некакав мртац дизо, у Габели, и наносио штету људима. Зато су се људи из тог мјеста, скупили, свукли своју одјећу и обукли некакве хаљине, друге хаљине, и дочекали га крај његовог гроба кад се вратио из штете. Одма су га зболи трновим коцима да се све Габела тресла. Онда су хаљине са себе скинули и у ватру бацили.“

„Фратри су одвраћали народ од тих сујевјерица говорили су да се кршће-на душа не може повампирити/ повукодлачити.“

Стари, архаични мостарски изрази о болести...

„Ископнио, исплио, пао на крач – мора га неко дворити.“

„Хасталенисо се, разболио се – кад клоне, запали се, има температуру“.

„Тешка хаста/болест“.

„Ја сам ти марод – ја сам ти болестан“.

„Скупила се ко клупко модрила“.

„И ја сам ти отишла у намастир“ (да тражи лека).

„Ко да се вратио с Калварије“.

„Умро је мој цвит; умро је мој соко“.

„Ту би мало починули“

Прастари словенски обичај заустављања спровода на путу ка коначном одредишту, овде се не може сматрати потврђеним. Ипак, на месту где је

данас базен, а пре тога је било Ново гробље, а још раније „једно до другог православно и католичко гробље, онда се на путу до тог гробља мртвац спуштао на један камен. Ту би мало починули, по ноћи починули, мало, на том камену... Носили на рукама. Ту – 1910. био криж – „споменик старом гробљу“ (?) које се доласком Аустроугарске користило као градско, чиновничко гробље. Уклоњено је крајем 50-их година 20. века. (Неки у то нису упућени: „Не, католици су се копали у Шојиновац).“

Ипак, о заустављању спровода „ради молитве“ сведочи Ратко Пејановић, генерални секретар „Српског просвјетног и културног друштва, Просвјета, у Мостару“ чија је супруга катољкиња, Јања Пејановић, рођена Влашић, у Сивићима код Груда. Он је недавно био на католичком спроводу у Близанцима код Читлука и – „на путу до гробља, које је подалеко, застало се два пута. Али покојник није испуштан из руку, док се свештеник молио, и остали...“

Danka Visekruna

FUNERAL CUSTOMS AND BELIEFS OF CROATS IN MOSTAR

Summary

Customs and beliefs in the past of every nation (much more than today) were demonstrated in particular circumstances and even everyday life and work. Relations within and outside the community were arranged on material and spiritual levels according to the rules imposed by those customs. The folk philosophy and practice certainly changed – over time, with changes in class societies and with their development – yet without losing all of the original elements, pointing thus to the “beginnings”. Therefore, until the mid-20th century, when the “migration of villages to cities” commenced, folk customs and beliefs saved civilization deposits, layers, interconnections only to retreat before the modernization and atheism. Until then, these influences were less strong and frequent. The official, state religion mostly tried to weed out the folk beliefs, named “superstition”, through disloyalty to the true religion – either Christianity or Islam.

The given customs and beliefs of the Mostar Roman Catholics, (declaring themselves as Croats), are “a product” of the heritage, environment and foreign influence – the political-religious and economic changes, the development of the society. Under these influences, they lasted and changed.

“Frozen” in time, i.e. observed until formalization of atheism in the Second Yugoslavia, the Mostar Roman Catholic funeral customs and beliefs approach, through their traditionalism (what was created by people, and kept lasting until the first years of the 20th century), the rural customs and beliefs of those belonging to the same religious denomination from the surroundings of the city and those of the Mostar Christians (Orthodox Serbs) and members of the Islamic community (declaring themselves as Muslims). Their common points include nursing, signs of death, forgiveness, (partly even) equipping of the deceased, wake, material solidarity with the poor belonging to the same religious denomination, the absence of women in funeral processions, funeral repast (like the Orthodox funeral meal) and others.

